Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт
Гістарычны факультэт
Кафедра гісторыі Беларусі старажытнага часу і сярэдніх вякоў

Сацыяльныя інстытуты ў Вялікім Княстве Літоўскім у ранні Новы час

Матэрыялы міжнароднага навуковага круглага стала
2 снежня 2020 г., г. Мінск

Мінск

2020

УДК 94(476)”13/17”(06)+323.3(476)(091)”13/17”(06)
С 226

Рашэнне аб дэпаніраванні вынес:
Савет гістарычнага факультета БДУ
15 снежня 2020 г., пратакол № 4

Рэдактар:
Любы А.У., дацэнт кафедры гісторыі Беларусі старажытнага часу і сярэдніх вякоў, кандыдат гістарычных навук, дацэнт

Рэцэнзенты:
Бурачонак А. В., намеснік дэкана гістарычнага факультэта па вучэбнай рабоце і адукацыйным іннавацыям Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат гістарычных навук, дацэнт;
Сцебурака А. М., дацэнт кафедры гісторыка-культурнай спадчыны Беларусі Рэспубліканскага інстытута вышэйшай школы, кандыдат гістарычных навук, дацэнт

Сацыяльныя інстытуты ў Вялікім Княстве Літоўскім у ранні Новы час : матэрыялы міжнароднага навуковага круглага стала, Мінск, 2 снежня 2020 г. / БДУ, Гістарычны фак., Каф. гісторыі Беларусі старажытнага часу і сярэдніх вякоў ; [пад рэд. А.У. Любага]. – Мінск : БДУ, 2020. – 84 с. – Бібліягр. у тэксце.

У зборніку змешчаны матэрыялы паведамленняў удзельнікаў міжнароднага навуковага круглага стала, якія прадстаўлялі як гістарычны факультэт БДУ, так і іншыя навуковыя установы, дзе абмяркоўваліся пытанні генэзісу і эвалюцыі сацыяльных інстытутаў у Вялікім Княстве Літоўскім у перыяд XIV–XVIII ст.

Змест

Ад рэдактара 4

1. *Любы А. Ул.* Дынастыя Ягелонаў у гістарыяграфіі Цэнтральнай і Усходняй Еўропы: станаўленне нацыянальных наратываў міжваеннага часу 7
2. *Янкаўскас В.* Дынастыя як сацыяльная структура ў Вялікім Княстве Літоўскім у XIII–XIV ст.: у пошуках мадэляў 12
3. *Голубеў В. Ф.* Горад і вёска ў складзе тэрытарыяльнай абшчыны Беларусі канца XV–XVI ст. 19
4. *Сосна У. А.* Змены ў стане беларускай дзяржаўнай вёскі ў сувязі з падзеламі Рэчы Паспалітай 28
5. *Любая А. А.* Інстытуты татарскага самакіравання ў Вялікім Княстве Літоўскім XV–XVIII ст. 34
6. *Скварчэўскі Д. В.* «Stara Litwa» як этнаканфесійная і сацыяльная група ў Вялікім Княстве Літоўскім у XVI–XVIII ст. 45
7. *Тамковіч Ю. В.* На службе Вялікага Княства Літоўскага ў XV – першай палове XVI ст.: выбраныя біяграфіі ротмістраў 52
8. *Захарыч В. І.* Браты прапаведнікі ў Пінску: эвалюцыя Ордэна дамініканаў у XVII–XVIII ст. 61
9. *Паршанкоў А. А.* У пошуках адказаў. Цытаты з Евангелля ў тлумачэнні матывацый кнігапісцаў і кнігадрукароў Вялікага Княства Літоўскага і суседніх зямель XVI ст. 67
10. *Ганчарэнка С. А.* Шляхта Вялікага Княства Літоўскага другой паловы XVI – пачатку XVII ст. у даследаваннях Паўла Алегавіча Лойкі 75

Скварчэўскі Дзмітрый Вячаслававіч
кандыдат гістарычных навук,
дацэнт,
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт,
дацэнт кафедры гісторыі Беларусі старажытнага часу і сярэдніх вякоў

«Stara Litwa» як этнаканфесійная і сацыяльная група ў Вялікім Княстве Літоўскім у XVI–XVIII ст.

У пісьмовых крыніцах Вялікага Княства Літоўскага XVI–XVIII ст., часам, згадваецца тэрмін "Stara Litwa". Ён ужываецца ў дачыненні да пэўнай групы насельніцтва, якая, відаць, вылучаецца па рэлігійнай, этнічнай і сацыяльнай прыкметах. Староліціва дагэтуль не стала аб'ектам асобнага даследавання як у беларускай, так і ў літоўскай гістарыяграфіі. Літаральна ў некалькіх сказах пра старалітву пісаў у 1869 г. расійскі даследчык Іван Казлоўскі, які сцвярджаў, што "в документах, относящихся к римскому католическому духовенству в северо-западном крае, по преимуществу с 16 и до половины 18 века, весьма часто упоминается о "Старой Литве" (Stara Litwa)" [3, с. 50]. На жаль, аўтар не пакінуў спасылак на канкрэтныя дакументы. Адзначым, што хоць І. Казлоўскі і сцвярджае пра вядомасць старалітвы з XVI ст., вядомыя нам сёння крыніцы адносяцца да XVII–XVIII стст.

Адзінай спецыяльнай працай, у якой разглядаецца старалітва, быў артыкул літоўскай даследчыцы Вайды Камунтавічэне "Jelnios parapijos gyventojai XVII a.: (Stara Litwa, arba Jotvingių pėdsakais Vilniaus vyskupijoje)", які з'явіўся ў 2011 г., а ў 2016 г. быў апублікаваны ў перакладзе на беларускую мову [2]. У публікацыі былі выкарыстаны звесткі з шасці крыніц, у якіх згадвалася старалітва. Нягледзячы на

канчатковую невырашанасць пытання пра старалітву, новыя публікацыі не з’явіліся, а магчымасці вядомых на той момант матэрыялаў па дадзенай тэме былі вычарпаны.

Асноўнай прычынай адсутнасці іншых даследаванняў, прысвечаных стараліцтве, у пэўнай ступені можна лічыць менавіта адсутнасць іншых новых крыніц. Аднак у 2016 г. літоўскі даследчык Вітаўтас Алішаўскас выдаў зборнік крыніц “Baltų religijos ir mitologijos reliktai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (XIV–XVIII a.): Šaltinių rinkinys” [5], у якім у навуковы зварот уводзяцца звесткі па балцкай міфалогіі і паганскай рэлігіі з 593 крыніц, большасць з якіх не была вядома раней. Сярод іх выяўлены і фрагменты дакументаў XVII–XVIII стст. са згадкамі пра стараліцтву. Таксама некалькі ўспамінаў пра стараліцтву былі выяўлены ў іншых крыніцах [1, 4], якіх няма ў артыкуле В. Камунтавічэне.

Такім чынам, на дадзены момант усяго вядома 15 тэкстаў пра стараліцтву. Можна ўпэўнена сцвярджаць, што іх колькасць з цягам часу павялічыцца. Новыя звесткі пашыраюць і ўдакладняюць нашы веды пра стараліцтву і дазваляюць больш дакладна акрэсліць гіпотэзы. Можам вылучыць наступныя даследчыцкія пытанні:

- дзе фіксуецца стараліцтва;
- якое насельніцтва разумецца пад стараліцтвой, якая яе этнічная, рэлігійная і сацыяльная прыналежнасць;
- ці з’яўлялася “стараліцтва” саманазвай гэтай сацыяльнай групы;
- калі з’яўляецца і калі знікае стараліцтва як асобная сацыяльная група?

На падставе вядомай сёння інфармацыі можна зрабіць наступныя папярэднія высновы.

1) Староліта лакалізуецца ў межах сучаснай Рэспублікі Беларусь, заходніх і паўночна-заходніх раёнах (Мал. 1). Такое тэрытарыяльнае распаўсюджванне не з’яўляецца выпадковым і можа сведчыць пра этнічныя асаблівасці насельніцтва, вядомае пад назвай “Stara Litwa”.

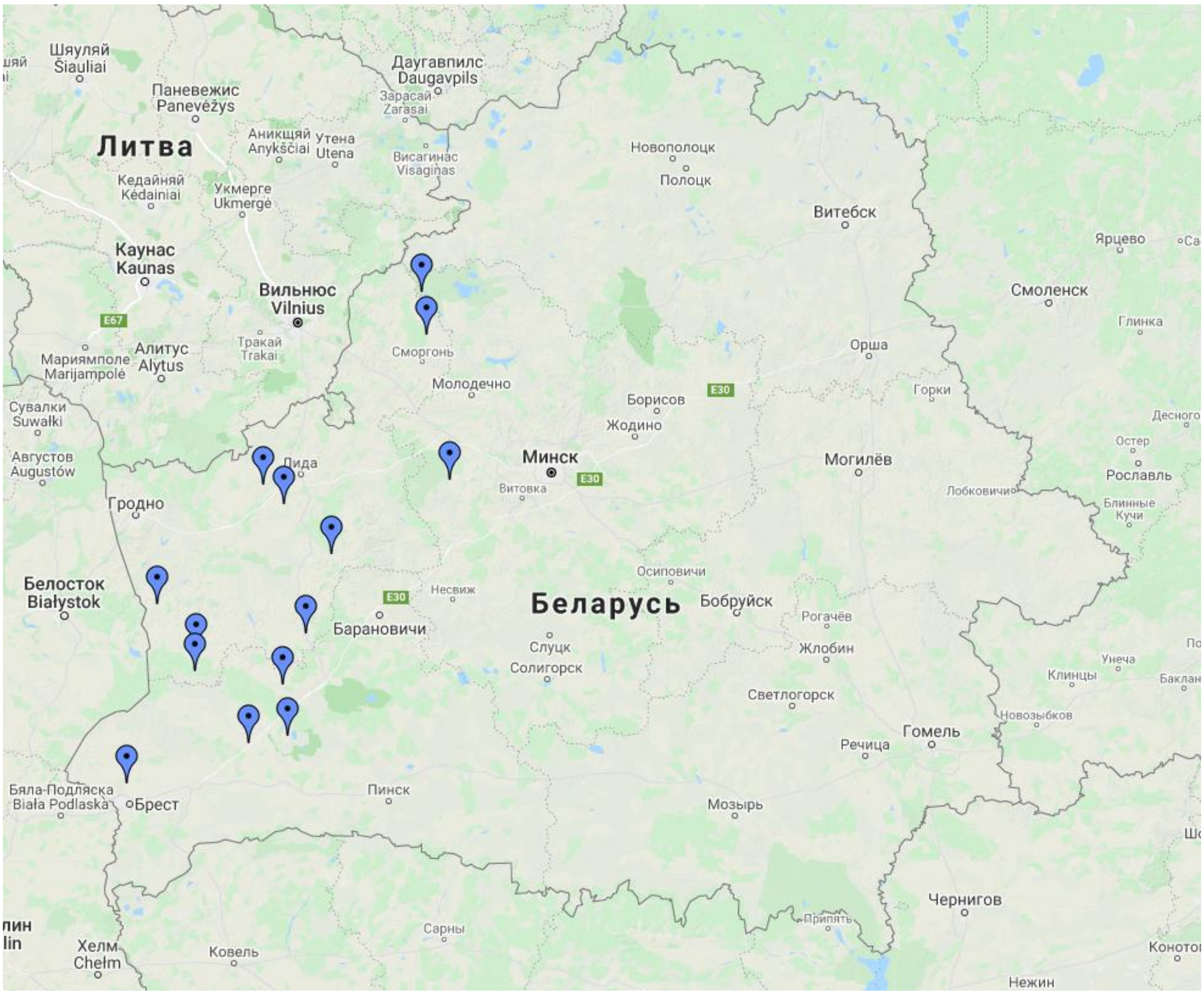

Мал. 1. Карта распаўсюджвання назвы “Stara Litwa”, паводле пісьмовых крыніц XVII–XVIII ст.

2) Упэўнена можна сцвярджаць, што старaліта – гэта балцкае насельніцтва, пра што сведчаць балцкія тапонімы, гідронімы і антрапонімы ў дадзеных мясцовасцях, як у сінхронных, так і ў пазнейшых гістарычных крыніцах. Вызначаны арэал старалітвы таксама адпавядае

распаўсюджванню балцкіх археалагічных культур. Праўда, у дачыненні да староліцтвы можна яшчэ зрабіць агаворку, што пад дадзеным тэрмінам могуць разумецца не толькі балты, але таксама іх славянізаваныя нашчадкі.

3) Пра рэлігійную прыналежнасць старалітвы. І. Казлоўскі сцвярджаў, што “издревле и до 18 столетия, даже и на Жмуди, в среде р. католиков, преобладали не другие, как русские начала, т. е. “Старая Литва” [3, с. 51]; “под название “Старой Литвы” понимали тогда не что иное, как обычаи р. католиков, литовцев, основанные на русских началах” [3, с. 50]. Адпаведна, пад старалітвой ён разумеў каталіцкае балцкае (літоўскае) насельніцтва, якое ў ранейшыя часы знаходзілася пад уплывамі праваслаўя і славянізацыі і захоўвала адпаведныя элементы культуры.

Сапраўды, вядомыя нам гістарычныя крыніцы сведчаць, што старалітва не атаясамлялася з праваслаўным насельніцтвам, аднак пры гэтым ёсць сведчанні, што старалітва прытрымлівалася асобных элементаў праваслаўнай традыцыі: “яны святы і пасты правяць паводле рускага абраду” [цыт. па: 2, с. 318-319]; “яны ідуць да камуніі па лацінскім абрадзе, але захоўваюць грэка-русінскія святы і пасты” [5, p. 367].

Важна тое, што пры ўсім гэтым старалітва адрозніваецца ад іншых канфесій і, па сутнасці, выступае як асобная рэлігія, калі згадваецца ў пераліку тых канфесій, да якіх належыла разглядаемае ў дакументах насельніцтва [4]. В. Камунтавічэне пісала, што “у рэлігійным плане гэтая супольнасць фармавала ўласныя сінкрэтычныя вераванні, аснову якіх складалі паганскія, праваслаўныя, каталіцкія, уніяцкія ды іншыя звычаі” [2, с. 321].

Першапачаткова тэрмін “старалітва”, відаць, пазначаў насельніцтва, якое захавала і працягвала спавядаць паганскую традыцыю, да якой з цягам часу сталі ўжо дадавацца хрысціянскія элементы. Ёсць сведчанні,

што стараліта ў XVII–XVIII стст. трымалася сваіх звычаяў, успадкаваных ад бацькоў і дзядоў [2, с. 320], не ўмела жагнацца, не ведала таямніцаў веры, і гэтыя людзі ніколі не былі на споведзі [5, p. 264]. Апісанне старалітвы ў Свіры 1689 г. пералічвае іх традыцыйныя практыкі, сярод якіх згадваецца, што ў ноч Раства яны спявалі песню, у якой згадваецца Lado, які быў "у ліку першых багоў старога літоўскага паганства" [5, p. 261]. Паводле звестак 1721 г. з Чарнаўчыц, прама гаворыцца, што стараліта аддаецца забабонам і паганству ("superstionibus et idolatriae dediti" [5, p. 301]). Пра старалітву, як назву паганскай веры, сведчыць дакумент пра заснаванне храма ў Равяцічах (сёння ў Бярозаўскім р-не Брэсцкай вобл.), у якім згадваюцца людзі, якія "трымаюць забароненую і праклятую старой Літвы ("starey Litwy") веру, асобную ад царквы Божай" [1, c. 202]. Пры гэтым адзначалася, што гэтая вера па большай частцы ўжо выкаранена і яе імкнуцца выкараніць зусім. Такім чынам, разглядаемы тэрмін пазначае паганцаў у ВКЛ перыяду Сярэднявечча і Новага часу.

4) У сацыяльным плане тэрмін "Stara Litwa" пазначае простае насельніцтва, сялян. Вядомы толькі адзін выпадак. калі адзначаецца, што "калісьці высокароднага паходжання, а цяпер сяляне, называюцца Стара Літва" [5, p. 280]. Гэта значыць, што "стараліта" пачаткова пазначала насельніцтва менавіта па этнаканфесійнай прыкмеце, бо да адной веры і да аднаго этнаса могуць адносіцца людзі featuring рознага сацыяльнага становішча.

5) Як можна заўважыць, тэрмін "Stara Litwa" мае этнічнае, рэлігійнае і сацыяльнае вымярэнні. У той жа час, дыскусійным з'яўляецца пытанне, ці пазначала так сябе само насельніцтва, ці так іх пазначае назіральнік?

Разуменнне сутнасці тэрміна ўскладняецца асобнымі супярэчлівымі звесткамі, паводле якіх, "Stara Litwa" суадносіцца з русінамі ("Antiqui lithuani, id est ruteni" [5, p. 262]) ці яцвягамі ("Jacwiez Stara Litwa" [2, c.

315]), прычым нават у такіх варыяцыях, як “новыя ятвягі” (“nowa Jacwież” [2, с. 320]), “старыя яцвягі” (“antique Jadźwingowie”), “старыя русіны” (“Rutheni Veteres, seu Stara Litwa” [5, p. 264]). Пералічаныя тэрміны, з аднаго боку, сведчаць пра спецыфіку этнаканфесійных зменаў у гісторыі насельніцтва пэўнай мясцовасці. З іншага боку, падобная разнастайнасць паказвае на карысць таго, што мы наўрад ці маем справу з саманазвай. У той жа час, выкарыстанне цягам некалькіх стагоддзяў на пэўнай вялікай тэрыторыі адзінага ўстойлівага тэрміна сведчыць пра яго дакладнае разуменне тымі, хто пісаў гэтыя тэксты, і тымі, каму яны адрасаваліся. Тэрмін “Stara Litwa”, верагодна, быў створаны каталіцкімі духоўнымі асобамі для апісання адметнай групы насельніцтва і асэнсавання яе адрозненняў.

6) Тут ужо адзначалася, што І. Казлоўскі адносіў існаванне старалітвы да XVI – першай паловы XVIII ст. [3, с. 50], аднак сведчанні XVI ст. пакуль не пацверджаны, і надзейныя згадкі ёсць толькі пачынаючы з 1645 г. Аднак верхняя мяжа на дадзены момант застаецца нязменнай: звесткі пра старалітву датуюцца не пазней за 1743 г. [5, p. 367]. Вядомы яшчэ запіс за 1764 г., аднак у ім апісваецца становішча на 1720 г. [1, с. 200]. З’яўленне старалітвы, як асобнай этнаканфесійнай і сацыяльнай групы, можа адносіцца да канца XIV ст., калі ў выніку каталіцкага хросту засталося насельніцтва, якое працягвала трымацца сваёй старой веры, аднак сам тэрмін “Stara Litwa” мог узнікнуць і ў пазнейшы час. Каб дакладна адказаць на гэтае пытанне, як і на пытанне пра час знікнення старалітвы, на сённяшні момант не хапае неабходных звестак. Без сумневаў, яшчэ будуць выяўлены новыя гістарычныя крыніцы, якія дапамогуць удасканаліць нашы веды пра старалітву і адказаць на акрэсленыя вышэй пытанні.

Літаратура.

1. Акты Виленской археографической комиссии: Том III. Акты Брестского городского суда XVI–XVIII вв. – Вильна: Тип. Губернского Правления, 1870. – 435 с.

2. Камунтавічэне, В. Насельніцтва Ельненскай парафіі ў XVII ст. («Старая Літва», або ятвяжскі след у Віленскім біскупстве)» / В. Камунтавічэне // ARCHE. – № 5. – 2016. – С. 310–321.

3. Козловский, И. Судьбы русского языка в Литве и на Жмуди / И. Козловский // Вестник Западной России. – Т. IV, кн. 11. – 1869. – С. 45–63.

4. Марозава, С. В. Ваўкавыскія ўніяты / С. В. Марозава // Ваўкавышчына: З гісторыі краю і лёсу людзей. Матэрыялы навукова-практычнай краязнаўчай канферэнцыі. – Ваўкавыск, 1997. – С. 63–66.

5. Ališauskas, V. Baltų religijos ir mitologijos reliktai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (XIV–XVIII a.): Šaltinių rinkinys. Sudarė ir parengė Vytautas Ališauskas. – Vilnius : Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2016. – 476 p.